

Kerecsi Klára

A pártfogás dilemmája: kontroll vagy segítő kapcsolat?

Büntetés-kiszabási gyakorlatunkban a börtönbüntetések elkerülését lehetővé tevő megoldások alig nyertek polgárjogot, pedig a szabadság-elvonással nem járó büntetőjogi jogkövetkezmények előnyei könnyen beláthatóak: alkalmazásuk emberibb, ésszerűbb és sokkal olcsóbb, mint a börtönbüntetés végrehajtása, nem is beszélve a reintegrációt biztosító feltételek kedvezőbb voltáról a családi kapcsolatokban, a munkavállalásban, a képzési és iskolázási lehetőségekben, valamint a bűncselekménnyel okozott kár megfizetése vonatkozásában.

Egyetértek a szabadságvesztés büntetés alkalmazását elvi szempontból is ellenző gondolatmenettel: „A bebörtönzés megfosztja ugyan az elkövetőt szabadságától, de csökkenti a felelősségét is: nem kell szembenéznie azzal, amit elkövetett, nem kell szembenéznie cselekményének a sértettre gyakorolt hatásával, de nem szembesül a sértettnek vagy a közösségnek nyújtandó kompenzáció követelményével sem.”¹ Vagyis az elkövető számára elmosódik a személyhez fűződő, a konkrét személlyel vagy meghatározott közösséggel szemben fennálló felelőssége, ha ő csupán az állam büntetőhatalmának érvényesítéseként, esetleg „pech”-ként éli meg felelősségre vonását. Ezzel szemben a szabadságelvonással nem járó szankció végrehajtásával, a sértettnek nyújtandó kártérítéssel, a köz javára végzett munkával a „szemtől-szembeni” felelősség erősödik, „megfoghatóvá” válik az a személy vagy közösség, akinek az elkövető felelősséggel, illetve jóvátétellel tartozik.

A szabadságelvonással nem járó büntetési formák belátható előnyei ellenére büntetés-kiszabási gyakorlatunkra a szabadságvesztés és a pénzfőbüntetés alkalmazása jellemző: az elítéltek 45—48%-át szabadságvesztés büntetéssel, 40—47%-át pénzbüntetéssel sújtja. Bár a Büntető Törvénykönyv szankciórendszeré ennél lényegesen nagyobb választási lehetőséget kínál a jogalkalmazónak — a bírói kar ellenáll. Vajon miért? Feltehetően egyrészt azért, mert a szabadságvesztésben az erkölcsi rosszsallás kifejezésén túlmenően, az elkövető személyi szabadságának elvonásával, személyének szigorú ellenőrzésével a „meg-

büntettség” konkrétan is kifejeződik, másrészt azért, mert az eléje kerülő bűncselekmények nagy részének tárgyi súlya pénzbüntetésnél súlyosabb szankció alkalmazását nem indokolja.

Szankciórendszerünk a végrehajtandó szabadságvesztés alternatívájaként a *feltételes elítélés* két formáját (a próbára bocsátást és a függesztett szabadságvesztést), a *javító-nevelő munkát* és a *mellékbüntetések önálló alkalmazását* kínálja. A differenciált büntetés kiszabást lehetővé tevő és az egyéni megelőzéshez rugalmasabban igazodó megoldások szélesebb körű alkalmazásához az is szükséges, hogy e jogintézményeknek egyértelmű legyen a helyük a büntetési rendszerben és büntető értékük kifejezettebbé váljék. E követelmény a büntetés céljával összefüggésben azt jelenti, hogy a bűncselekményt elkövető személyeket úgy kell megbüntetni, hogy a szankció a jövőbeni bűnelkövetéstől való visszatartáson túl a társadalmi reintegrációt is szolgálja. Kétségtelen, hogy a bűnözésre ható ellentmondások széles spektrumának kezelésére a büntetőjog intézményrendszere alkalmatlan, s ezt önmagában nem is vállalhatja fel. Intézményrendszerei csak akkor képesek feladatukat betölteni, ha az egyéb — büntetőjogon kívüli — intézményrendszerektől támogató segítséget kapnak, azaz léteznek és intézményesülnek olyan megoldások, amelyek a büntetőpolitikát a szociálpolitikával és a társadalompolitika egyéb területeivel összekötik. A társadalmi reintegrációt reális célként csak akkor lehet kitűzni, ha az ehhez szükséges segítség intézményes formában valósul meg. Ha nem véletlenül, hanem különös kegyként lehet hozzájutni, s ha minden olyan személy számára intézményesülnek megoldások, akik hasonló problémával küzdenek (hajléktalanok, szenvedélybetegek, rossz szociális körülmények között élők stb.). Ennek hiányában a legnemesebb szándék sem ér célt.

A pártfogó felügyelet intézményesülése

Fiatalkorúaknál e század elején az 1908. évi XXXVI. tc. tette lehetővé először a bűncselekményt elkövető fiatalokkal szemben alkalmazott próbára bocsátásnál, javító intézetből történő kísérleti kihelyezésnél, illetve a feltételes szabadságra bocsátásnál magaviseletük állandó felügyeletét, ha ez a fiatalok további bűnelkövetésének megakadályozása vagy erkölcsi fejlődése szempontjából szükségesnek látszott. E feladatot a patronázs egyesületek tagjai vagy önként vállalkozó személyek látták el. Az igazságügyi miniszter csak az ügyek nagyobb számára tekintettel nevezett ki a bíróság mellé pártfogó tisztviselőt (pl. a fővárosban). A század 10-es éveiben intézményesült a hivatásos pártfogói rendszer, de az 1940-es évek végéig soha nem nőtt az önkéntes segítő szervezetek fölé: az egyesületekben, jótékonsági szervezetekben dolgozó pártfogók szerepe meghatározó maradt. Az 1950-es években keletkezett jogszabály e feladatot egyedül és kizárólagosan a tanács, később nevesítve a gyámhatóság hatáskörébe utalta. Ekkor már fel sem merült az önkéntes segítő szervezetek tagjainak bevonása, hisz ez az az időszak, amikor az egyesületek, mozgalmak, a lakosság önkéntesen szerveződő közösségeinek feloszlásával teljessé vált a magánszféra megszűntetése.

Felnőttkorúaknál a pártfogó felügyelet (mint a bűnözés megelőzését szolgáló jogintézmény) az utógondozásból alakult ki az 1970-es években, amikor világszerte a speciális prevenció új eszközeinek keresése, intézményesülése volt megfigyelhető. Magyarországon ebben az időszakban „normalizálódott” a bűnözés, azaz számadataiban és struktúrájában drámai változás nem volt tapasztalható. (Bár meg kell jegyezni, hogy a bűnözési egyensúlyhelyzet kialakulása a bűnűldözés és az igazságszolgáltatás hagyományos eszközeinek hatástalanságát is jelzi.) Az újra meginduló szociológiai, kriminológiai kutatások irányították rá a figyelmet a társadalom halmozottan hátrányos helyzetű rétegeinek problémáira, továbbá arra, hogy a különféle deviáns jelenségek különösen gyakoriak az iskolázatlan, alacsony jövedelmű, szakképzetlen, rossz lakáskörülmények között élő személyek körében. Nyilvánvalóvá vált a bűnözés (és az egyéb deviáns jelenségek) valamint a társadalmi-gazdasági feltételek kölcsönös összefüggése, s ennek nyomán olyan új megoldások intézményesülésének szükségessége, amelyek a bűnözés leküzdésének az addiginál hatékonyabb eszközeit jelentenék. Felismerést nyert, hogy a szabadságvesztésből szabaduló elítélteknek, illetve a bűnelkövetők egy részének elsősorban alapvető életfeltételeik megteremtéséhez nyújtott konkrét szociális segítségre van szükségük problémáik megoldásához, és a további bűnelkövetés megakadályozásához.

E felismerés az 1975. évi 20. tvr.-ben fogalmazódott meg, amely a bíróságok feladatává tette a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozását. Létrejött a bíróságok mellett működő hivatásos pártfogói szervezet a börtönből szabadult elítéltek segítésére és támogatására. A szabaduló elítéltek egy részénél az utógondozás igénybevétele nem önkéntesen, hanem — büntetésvégrehajtási intézet előterjesztése alapján — a büntetésvégrehajtási bíró rendelkezése alapján történt. E forma a segítségnyújtás mellett az elítéltek szabadulás utáni ellenőrzését és felügyeletét is biztosította. E szorosabb kontroll elsősorban a visszaesőket érintette, illetve elsőbűntényesek közül azokat, akik a büntetés végrehajtása során nem idomultak kellően a büntetésvégrehajtás előírásaihoz.

Ezzel megindult a büntetőpolitika elmozdulása az elsősorban általános megelőzést célzó (és döntően represszív szempontokat érvényesítő) eszközök alkalmazásától a speciális prevenció, az egyéni megelőzés irányába. A bűnözés mértékének stagnáló volta kedvező feltételeket biztosított az új jogpolitikai szemlélet „megérlelődéséhez”. Az új szellemű jogalkotás eredménye az 1978. évi IV. tv. (BTK), amely az új alternatív büntetési és intézkedési formák bevezetésével az eddigieknél hatékonyabbnak tűnő jogi eszközöket adott a bűnűldöző és igazságszolgáltatási szervek kezébe. A korábban csak főbüntetés mellé járuló mellékbüntetések és intézkedések, a csekélyebb súlyú bűncselekmények esetében önállóan, büntetés kiszabása nélkül is alkalmazhatóvá váltak (pl. járművezetéstől eltiltás). Szintén az egyéniesítést szolgálta a napi-tételes pénzbüntetési rendszer bevezetése, amelynél a napi tételek száma az elkövetett bűncselekmény súlyához, a napi tételek összege viszont az elkövető anyagi helyzetéhez, teherbíráshoz igazodott. A jogalkotó a korábban csak fiatalok elkövetőknél alkalmazható próbára bocsátást a felnőttkorú elkövetőkre is kiterjesztette.

Büntetési rendszerünkben a feltételes elítélés két formája ismeretes: a *próbára bocsátás* és a *szabadságvesztés végrehajtásának függesztése*.

tése. A bíróság a három évig terjedő szabadságvesztésnél nem súlyosabb — fiatakorúnál bármely súlyú — büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetőjét bocsáthatja próbára akként, hogy az elkövető büntetőjogi felelősségét megállapítja, a büntetés *kiszabását* azonban időlegesen elhalasztja. Az 1—3 évig terjedő próbaidő eredményes eltelével az elkövető büntethetősége megszűnik. Nem kizárt a visszaeső elkövető próbára bocsátása sem — egyetlen kivétel a többszörös visszaeső —, de ebben az esetben a próbára bocsátás mellett a pártfogó felügyelet elrendelése törvényi kötelezettség.

A feltételes elítélés másik formájánál a bíróság az elkövető bűnösségének megállapítása után szabadságvesztés büntetést szab ki, s csupán a büntetés *végrehajtását* függeszti fel próbaidőre, ha az elkövetett bűncselekmény és az elkövető személyi körülményei alapján feltehető, hogy a büntetés célja a szabadságvesztés végrehajtása nélkül is elérhető. A törvény csak az egy évet — kivételes esetben a két évet — meg nem haladó tartamban kiszabott szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére ad lehetőséget, és nincs mód a visszaeső elkövetővel szemben alkalmazott szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére.

Lényegében mindkét szankció a próbaidő tartama alatti büntetéssel fenyegetettség állapotát jelenti. Újabb bűncselekmény elkövetése a korábban elkövetett bűncselekmény miatti büntetés utólagos kiszabását, illetve a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtásának elrendelését vonja maga után. A bíróság mindkét szankció mellett elrendelheti az elkövető pártfogó felügyeletét a próbaidő tartamára, hogy az előírt magatartási szabályok is biztosítsák az elkövető jogkövető viselkedését. Ez esetben az elkövetőt többletkötelezettség terheli: az újabb bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodás mellett, mind a jogszabály által előírt, mind pedig a bírósági határozatba foglalt magatartási szabályoknak eleget kell tennie. (A magatartási szabályokban foglalt kötelezettségekre és tilalmakra a későbbiekben térek ki.)

A szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátott elítéltek és — kivételes lehetőségként — a szabadságvesztés büntetésük teljes tartamát kitöltő elítéltek pártfogó felügyeletének elrendelése a büntetés-végrehajtási bíró hatáskörébe tartozik. Ez az intézkedés akkor alkalmazható, ha az elítélt börtönben tanúsított magatartása alapján feltehető, hogy a szabadságvesztés büntetés nem érte el a célját, s a további bűnelkövetés megelőzése érdekében magatartásának figyelemmel kísérése látszik szükségesnek.

A Btk. 82. §-ával a büntetőjogi szankciórendszer részévé tett pártfogó felügyelet a *szankció jellegű* és a *szociális támogató jellegű* eszközrendszer egyidejű alkalmazásával a további bűnelkövetés megelőzését szolgáló célok elérésére kiválóan alkalmas megoldásnak tűnt. A büntetések és intézkedések végrehajtásáról rendelkező 1979. évi 11. sz. tvr. 92. §-a szerint e jogintézmény kettős célja: egyrészt annak megakadályozása, hogy az elkövető újabb bűncselekményt kövessen el, másrészt a társadalomba való beilleszkedéshez történő segítségnyújtás. Az előbbit az elkövető ellenőrzése, irányítása, az utóbbit a szükséges szociális feltételek megteremtése révén látta megvalósíthatónak. A szociális feltételek biztosítása körében a jogalkotó külön nevesítette a munkába álláshoz, a letelepedéshez, a szállás biztosításához és a tanulmányok folytatásához nyújtott segítséget.

A Büntető Törvénykönyv életbe lépése körüli időszakban a társadalmi-gazdasági feltételek még viszonylag kedvező körülményeket biztosítottak a pártfogó felügyelet végrehajtásához. Bár visszatekintve látható néhány olyan megoldás, amely a gyakorlatban szükségszerűen problémát okozott. Így mindenekelőtt a hivatásos pártfogók jogállásának és a pártfogói szervezet integrációja szabályozásának kérdése.

A jogalkotó a hivatásos pártfogói szervezetet nem a büntető felelősségre vonás eljárási szakaszába, hanem elveiben a büntetés-végrehajtás rendszerébe építette be. Annak ellenére, hogy a felnőttkorúakkal foglalkozó hivatásos pártfogói szervezetet a bírósághoz kapcsolta, szerepet a pártfogónak csak a büntetés/intézkedés végrehajtása során szánt. A pártfogók ugyanis csak a jogerős bírósági döntés vagy a szabadságelvonás részleges illetve teljes befejeződése után kerülnek kapcsolatba a pártfogottal.

A fiatakorúak hivatásos pártfogói szervezete a GYIVI keretében működik, s mint ilyen, alárendelt a területi gyámhatóságnak. Ezért a pártfogó felügyelet elrendeléséről szóló bírósági határozatot a gyámhatóság kapja meg, s köteles a pártfogó felügyelet végrehajtásáról intézkedni.

A fiatakorúak pártfogóinak jogszabályi lehetőség adatott a büntető eljárás korai szakaszaiba történő belépésre, ugyanis kétféle pártfogói tevékenységet látnak el:

1. a bűncselekményt elkövető fiatakorúval szemben büntetőjogi szankcióként a bűncselekményt elbíró bíróság, vagy szabadságvesztésből illetve javítóintézetből szabaduló fiatakorú esetében a büntetés-végrehajtási bíró által elrendelt pártfogó felügyelet végrehajtását, és

2. a gyámhatóság által védő-óvó intézkedés keretében elrendelt ún. „megelőző pártfogó”, mellyel a gyámhatóság a büntető eljárás hatálya alatt álló fiatakorú mellé rendel hivatásos pártfogót, a nyomozóhatóság, az ügyészség vagy a bíróság értesítésének kézhezvétele után. Ezenkívül a hivatásos pártfogó tevékenysége kiterjed az egyéb deviáns magatartást tanúsító (pl. szabálysértést elkövető fiatakorú, bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító gyermekkorú), vagy magatartási problémával küzdő gyermek- és fiatakorúakra is.

Gyakorlatilag a bűncselekményt elkövető fiatakorúak mindegyike kapcsolatba kerül a hivatásos pártfogókkal. Ugyanis a Btk. 119. §-a alapján a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, a próbára bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott és a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott fiatakorúval szemben törvényi kötelezettség a pártfogó felügyelet elrendelése. Ezenkívül a bűncselekményt elkövető fiatakorú szabadulhat börtönből büntetésének teljes kitöltésével, vagy ítélték javító-nevelő munkára, vagy akár pénzbüntetésre — a gyámhatóság [a fiatakorúak pártfogó felügyeletéről szóló 6/1980. (VI. 24.) OM. sz. rendelet 16. §. (2) bek. alapján] mindegyik esetben pártfogót rendelhet mellé a Gyer.-ben foglalt védő-óvó intézkedéssel. E lehetőségek tulajdonképpen azt jelentik, hogy az összes fiatakorú elítélt pártfogás alatt áll. Ez egyértelmű „túlvállalás” az igazságszolgáltatási illetve a gyermekvédelmi szervezet részéről. Gyakorlati tapasztalat, hogy sokkal több fiatakorú áll formális kontroll alatt, mintsem azt az általuk elkövetett bűncselekmények, vagy személyi körülményeik, vagy akár a pártfogói szervezetek teherbíró képessége indokolnák.

A bűnözés strukturális változásainak hatása a jogalkalmazásra

A Btk. 1979. évi hatályba lépése óta eltelt időszakban jelentős változás következett be a bűnözés helyzetében. Az ismertté vált bűncselekmények abszolút számaiban 1980 óta folyamatos emelkedés figyelhető meg, s e tendenciával párhuzamosan — bár valamivel kisebb mértékben — az ismertté vált bűnelkövetők száma is emelkedett. A bűncselekmények száma 1980 és 1988 között 130 470-ről 185 344-re (1989-ben: 225 000) emelkedett, az ismertté vált bűnelkövetők száma 72 880-ról 81 329-re növekedett.² 1985-től meredeken felfelé ívelő tendenciát mutat mind a 10 000 lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények, mind az ismertté vált bűnelkövetők gyakorisága. A bűnözés struktúrájában bekövetkezett változások közül leglényegesebbnek az erőszakos jellegű vagyron elleni bűncselekmények (pl. betöréses lopás, rablás) számának növekedése tűnik. A bűnüldöző szervek kapacitáselégtelenségét pedig egyértelműen jelzi az ismeretlen tetteses bűncselekmények számának drasztikus emelkedése, különösen a személyek javai ellen elkövetett lopásnál és rablásnál. 1987-ben pl. a személyek javait károsító lopások 60,7%-ánál a bűncselekmény tettesét nem sikerült megtalálni.³ S nem lehet említés nélkül hagyni a sorozat-bűncselekmények mennyiségi növekedését, illetve a szervezett bűnözés jegyeit mutató elkövetéseket sem. E változások miatt az állampolgár személyét és vagyonát egyre inkább veszélyeztetettnek érzi, hiszen „szemtől-szembe” került a bűnözéssel, s ez szükségképpen hat a közvélemény, a közmoral bűnözéssel kapcsolatos ítéletalkotására is.

E jelenségek természetesen a bírósági büntetékiszabási gyakorlatot is befolyásolták. A bíróságok által elítélt felnőttkorúak száma 1980-ban 55 300, míg 1988-ban 61 977 volt, és évente átlagosan 5800—6200 fiatalok személyét ítélték el bűncselekmény elkövetése miatt.⁴ Tény, hogy az elmúlt 10 évben a közbiztonság bűncselekmény miatt elítélt felnőtt- és fiatalok vádlottak többségét vétség miatt vonták felelősségre, tehát a bíróság által elbírált bűncselekmények összességében a kisebb súlyú cselekmények dominálnak. Azonban a súlyosabb bűncselekmények elkövetését jelző büntettek számának növekedése figyelhető meg elsősorban a vagyron elleni bűncselekmények körében, s ezen belül is különösen a személyi tulajdont sértő deliktumok váltak súlyosabbá.

Aggodalomra valóban okot adó jelenségek is tapasztalhatók. A felelősségre vont vádlottak előélet szerinti megoszlásában észlelhető változás szerint az első ízben bűncselekményt elkövető személyek aránya az 1980. évi 72,6%-ról 1988-ra 63,4%-ra csökkent. A csökkenésnek a bűnözés területén örülni szoktunk. Ez a mutató azonban azt jelenti, hogy bár nem emelkedett meg jelentősen a bűncselekmény elkövetése miatt első ízben felelősségre vont személyek száma, a visszaesők körében a korábbi elítélések hatástalansága érezhető, azaz korábban már büntetéssel sújtott személyek kerülnek ismét bíróság elé. A számadatakból egyértelmű, hogy úgy a fiatalok, mint a felnőttkorú elítéltek között növekszik a már többször elítéltek (különös illetve többszörös visszaesők) aránya. Fiataloknál pl. 1980 és 1988 között 134,8%-kal növekedett a jogerősen elítéltek száma, ezen belül is különösen kiugró mértékben a fiatalok különös vagy többszörös visszaesőként felelősségre vontak száma. S bár az elemi adatok nem jelentősek, s a fiatalok elítéltek túlnyomó többségét továbbra is az elsőbűntényesek

teszik ki, mindenképpen figyelemre érdemes, hogy egy olyan bűnelkövetői réteg van kialakulóban, amely már fiatal korban is kimeríti a legsúlyosabb személyi társadalomra veszélyesség büntetőjogi kritériumait. Ezzel párhuzamosan a halmazati büntetéssel sújtott (azaz több bűncselekmény elkövetése miatt egy eljárásban felelősségre vont) személyek számának tartós emelkedése is megfigyelhető.

Mi következik ebből? A büntető jogalkalmazás azon tendenciája, mely szerint a büntetékiszabási gyakorlat ezekre a büntetőjog szempontjából releváns jellemzőkre ismétlődően fokozódó represszióval reagál. Ezért egyáltalán nem véletlen, hogy a magyar büntető jogszolgáltatás a szabadságvesztés büntetést preferálja. Bár hozzá kell tenni, hogy sok esetben törvényi megszorítások is csak e büntetés alkalmazását teszik lehetővé, korlátozva az egyes bűnelkövetői kategóriákkal szemben alkalmazható jogkövetkezmények körét, vagy a szabadságvesztés felfüggesztésének lehetőségét. További következmény, hogy bár a pártfogók mindennapi munkájuk során egyre kilátástalanabb elkövetői élethelyzetekkel találkoznak, pártfogoltjaik lefelé irányuló spirális mozgásának megállítására sem eszközük, sem módjuk nincs.

E kényszerhelyzetből kikerülni csak büntetési rendszerünk ismételt újragondolásával lehetséges. Új büntetési elveket és büntetőjogi jogintézményeket kell kialakítani, melyek szükségképpen figyelembe kell vegyék mind a bűnözés megváltozott sajátosságait, mind pedig az egyértelműen romló szociális feltételeket. Meg kell azonban állítani azt a tendenciát, hogy a büntetőjogi jogintézményeket vetjük be „szegénységkezelő eszközként”, így reagálva arra, hogy az egyre rosszabb szociális körülmények között élők követnek el bűncselekményeket.

A büntetőjogi jogintézmények szerepének újragondolását készítette elő egy a pártfogó felügyelet helyzetét vizsgáló — az Igazságügyi Minisztérium által finanszírozott — kutatás. Az intézményi átvilágítás célja annak vizsgálata volt, hogy e jogintézmény deklarált céljainak megfelelően működik-e, megfelelő eszközökkel kezeli-e a normaközvetítés hiányosságai miatt kialakuló problémákat, képes-e „közömbösíteni” a társadalom alapstruktúrájából származó ellentmondások gerjesztette hatásokat.

A pártfogó felügyelet a gyakorlatban

A vizsgálat időpontjában a vizsgálatban résztvevő pártfogók összesen 7363 személyt pártfogoltak. A pártfogó felügyelet alatt álló személyek előéletét és életkorát tekintve szembeötlő az a tény, hogy nagy százalékuk bűnismétlő és visszaeső, illetve fiatal életkorban lévő felnőttkorú személy. (A pártfogás alatt álló felnőttkorú személyek több mint 60%-a nem töltötte még be a 25. életévét.)

Szociális és mentális jellemzőiket tekintve, helyzetük igen nagy részben a szegénység fogalomkörével írható le. Közeli 10% a lakásnélküliek aránya (és ide feltehetően csak az egészen kirívó eseteket sorolták a pártfogók), s ugyanekkora százalékuk valószínűleg többgenerációs szegény (azaz a család szociális segélyezett), helyzetük megváltoztatásához e személyek családi segítségre nem számíthatnak.

Sok esetben az elkövető lakásbejelentése fikatív, vagy a család nem hajlandó visszafogadni, s a pártfogó sem tud megoldást találni. Az át-

meneti szállások létrehozása elengedhetetlenül szükségesnek látszik. A munkavállaláshoz kapcsolódó szálláslehetőség, úgy tűnik, már a múlté. A munkáltatók a munkásszállásokat megszüntetik, átszervezik, bérbeadják — ahogy gazdasági érdekeik megkívánják. Az albérleti elhelyezés sem járható út, hiszen a pártfogolt nem tudja az albérleti díjat megfizetni, 85,7%-uk ugyanis csupán néhány napra elegendő pénzzel szabadul a büntetésvégrehajtási intézetből.

A pártfogoltak munkaerőpiaci helyzete igen kedvezőtlen, több mint 1/3-uk szakképzetlen, így jövedelmi helyzetük is igen kevés reménnyel kecsegtető. A szakképzetlenség kétarcú problémaként jelenik meg e körben: egyrészt oktatási problémaként, mely a pártfogó számára beiskolázási vagy képzésben tartási feladatot jelent, másrészt munkaügyi problémaként, azaz olyan munkahely keresésének szükségességét jelenti, amely a pártfogolt számára szakképzetlensége ellenére is elérhető. A munkahely keresés sikerét azonban igen kétségessé teszik a pártfogoltak munkavállalói előéletét jellemző tények (a sok korábbi munkahely, a „kilépett” bejegyzés, a hosszabb időszakok eltelése az egyes munkavállalások között, az erkölcsi bizonyítvány hiánya stb.). De a munkáltató nem szívesen alkalmazza azt, akinek munkavállalási igazolási lapján túl sok teher van (gyermektartás; munkáltatói letiltás, bűnügyi költség stb.), akinek személyi igazolványában a pártfogói felügyeletről szóló bejegyzés szerepel, esetleg még cigány származású is. S ha mégis alkalmazza, a kollektív szerződésben foglalt feltételek miatt esik el az utazási költségtérítéstől vagy az albérleti hozzájárulástól.

További gond a munkába állítással, ha a pártfogoltnak nincs meg a munkakönyve. Bár a jogszabály lehetőséget teremt a munkakönyv kiállításáért fizetendő illeték méltányosságából történő elengedésére, a tanácsok munkaügyi osztályai elzárkóznak ettől, így az alapvető feltételek megteremtéséhez sem elegendő tanácsai segítyéből kell ezt is fedezni.

A cigányként regisztrált pártfogoltak nagy aránya a szociális segítő feladatok mellé az előítéletek ellen folytatott küzdelem alig, vagy nehezen vállalható feladatát jelenti. Nem véletlen ezért, hogy a pártfogók a legfontosabb pártfogói feladatok rangsorolására adott válaszukban az előítéletek leküzdését — messze lemaradón — az ötödik helyre sorolták.

Összegezve — némi egyszerűsítéssel — úgy is fogalmazhatnánk: a hivatásos pártfogónak a szakképzetlen, szenvedélybeteg, úgy személyét, mint családját illetően szociális támogatásra szoruló pártfogolt problémáit kellene megoldania.

Bár a pártfogó felügyelet végrehajtásáról rendelkező jogszabály⁵ szóhasználat („a pártfogoltat megilletik azok a jogok...”) jogként fogalmazza meg a pártfogoltnak a társadalmi beilleszkedéshez (munkához, szálláshoz, letelepedéshez stb.) nyújtandó segítséget, ezeket jogként felfogni nehéz. Megfogalmazásuk ugyanis a *lex imperfecta* tipikus esete, azaz szankcióval ki nem kényszeríthető kötelezettség, így alapvetően megkérdőjeleződik e lehetőségek jogként való érvényesülése.⁶ A jogalkotó ugyanis összemossa a pártfogolt kötelezettségeit és e kötelezettségek teljesíthetőségének feltételeit. Így magatartási szabályként írhatók elő olyan kötelezettségek, melyeknél a teljesítés objektív feltételei hiányoznak. Az intézményes segítségnyújtás tárgyi körülményének hiánya elszínteleníti a pártfogó felügyeletet, s a tevékenység punitatív vonása felerősödik. A magatartási szabályok megszegése ugyanis szank-

cióval jár: próbára bocsátásnál büntetés kiszabása, felfüggesztett szabadságvesztésnél a végrehajtás elrendelése lehet a következménye, míg a kitöltött szabadságvesztésből szabaduló pártfogolttal szemben elzárással sújtható szabálysértés elkövetése miatt eljárás indítható.

A pártfogó felügyelet alatt álló személyt terhelő kötelezettségek az általános, a különös és a különleges magatartási szabályokban testesülnek meg.

A pártfogolt alapvető kötelezettségeit a jogszabály *általános magatartási szabályként* fogalmazza meg. Ezek:

- a pártfogó felügyelet elrendelése utáni jelentkezési kötelezettség a rendőrségen és a hivatásos pártfogónál;
- munkaviszony létesítése illetve kereső foglalkozás folytatása;
- a munkahely illetve lakóhelyváltoztatási szándék előzetes bejelentése a hivatásos pártfogónak; és
- a pártfogó rendelkezéseinek betartása.

Fenti kötelezettségek külön határozatba foglalás nélkül, a jogszabály erejénél fogva terhelnek minden pártfogó felügyelet alatt állót.

Különös magatartási szabályként a jogszabály nevesít kilenc féle kötelezettséget, melyek csak a bíróság előírása folytán válnak kötelező erejűvé. A leggyakrabban alkalmazottak:

- szeszes ital fogyasztásának tilalma;
- nyilvános helyek látogatásának tilalma;
- meghatározott szervnél vagy személynél történő jelentkezés előírása;
- meghatározott munkáltatóval kötendő munkaszerződés kötelezővé tétele.

Különleges vagy egyéniesített magatartási szabályként alkalmazzák a bíróságok:

- az alkoholbetegség kötelező gyógyíttatásának előírásait;
- a tartásdíj kötelezettség teljesítésének igazolását;
- az éjszakai otthontartózkodás kötelezettségét;
- állandó (tehát nem alkalmi, vagy határozott ideig tartó) munkaviszony létesítésének kötelezettségét; és a
- meghatározott időn belül történő munkaviszonyba lépés előírását.

Mint látható, a betartandó magatartási szabályok nagy része — a büntetésekhez hasonlóan — korlátozza a személy cselekvési szabadságát, a végrehajtásban közreműködő pártfogó felügyelő azonban nem büntetésvégrehajtási tisztviselő. Feladata a pártfogolt elkövető ellenőrzése, felügyelete és segítése a társadalmi normáknak megfelelő magatartás kialakítása érdekében. S bár a pártfogó felügyelet pusztán szociális természetű intézkedésnek sem tekinthető, nyilvánvaló, hogy csak akkor működik a gyakorlatban, ha az ellenőrzés és a támogatás megfelelő — s leginkább az egyedi elkövető helyzetéhez igazodóan megfelelő — arányban keveredik a végrehajtás során.

A jelenlegi szabályozás és az intézményes segítségnyújtás hiánya azt mutatja, hogy a jogalkotó megfelelő módon körülbástyázta az ellenőrzés megvalósulásának biztosítékait, a támogatás eszközei azonban igen kimunkálatlanok.

A rendőrség az elkövető személyi igazolványába bejegyzí a pártfogó felügyelet tényét, s e jogának érvényesülését a pártfogolt konkrét határidővel megszabott jelentkezési kötelezettsége megfelelő módon biztosítja.⁷ A szabadságvesztésből szabaduló pártfogolt személyi iratait

szintén a rendőrségen veheti át, megteremtve ezzel a pártfogolt azonnali ellenőrzésének lehetőségét.⁸ Valószínűleg ezért nem sikerül hosszú évek óta elérni, hogy a büntetésvégrehajtási intézetek őrizzék a fogvatartott személyek iratait. Ugyancsak az ellenőrzést biztosítja, hogy a munkáltató haladéktalanul értesíteni köteles a pártfogót, ha a pártfogolt a munkakötelezettségének nem tesz eleget.⁹ A hivatásos pártfogó is végrehajtó szerepre kényszerül, hisz a jogszabály határozott, egyértelmű intézkedési kötelezettséggel terheli, ha a magatartási szabályok megszegését észleli, mérlegelési körébe sem utalva a szabályszegés vétkes illetve vétkes voltának figyelembe vételét.¹⁰ Ennek ellenére a pártfogók 91,40%-a az egyes magatartási szabályok megszegését nem tekinti azonos súlyúnak. Ettől függően változik a „türelmi idő” hossza, azaz, hogy mennyi idő múlva kezdeményez valamilyen intézkedést a pártfogó. Ebből egyrészt az következik, hogy a pártfogó valamilyen módon mégis mérlegeli a szabálysértés súlyát, és a kisebb súlyú szabályszegés retorziójától „eltekint”, másrészt a munkahelykeresés és a szállásproblémák megoldhatatlanságának következményeit nem kívánja a pártfogoltra háritani.

Egy tény azonban markáns módon kirajzolódik. Van négy olyan pártfogolti kötelezettség, amelynek előírását minden pártfogó elengedhetetlenül szükségesnek tartja, úgy is lehetne fogalmazni, hogy ezek alapelvárások a pártfogolt magatartásával szemben: a rendszeres jelentkezési kötelezettség, a szenvedélybetegségek kezelésének kötelezettsége, a problémás családi kapcsolatok rendezése, valamint a tartásdíj-fizetési kötelezettség teljesítése. E körbe tartozik még a munkakötelezettség előírása, melyet a pártfogók fele tart alapvetően fontosnak, s csupán azokat a konkrét megszorításokat vélik értelmetlennek, amelyek sokszorosán nehezítik — ha nem lehetetlenné teszik — a munkavállalást. Ezért célszerű lenne annak megfontolása, hogy a munkavégzéssel összefüggésben lévő magatartási szabályok között csak a legális kereső foglalkozás folytatásának kötelezettsége szerepeljen, azzal, hogy a pártfogolt képességeinek megfelelően köteles eltartani önmagát. S a konkrét munka vagy munkahely megválasztását rá lehetne bízni a pártfogó és a pártfogolt megállapodására. További probléma, hogy a büntetésvégrehajtás alatt végzett munka ideje nem számít bele a nyugdíjjogosultság megszerzéséhez szükséges időtartamba.¹¹ Csökkent munkaképességű pártfogoltaknál ezért a rokkantnyugdíjazási eljárást nem lehet megindítani, mert a szükséges szolgálati idővel nem rendelkeznek. A védett munkahelyek hiánya pedig azoknak a csökkent munkaképességű pártfogoltaknak a foglalkoztatását teszi lehetetlenné, akiknél az állapotromlás nem éri el a rokkantnyugdíj megállapításához szükséges mértéket.

A hivatásos pártfogó rendelkezésére álló szociális segítség intézményes infrastruktúrájának elégtelensége a szociális segítségnyújtást lehetetlenné teszi, s állítható ez annak ellenére, hogy a pártfogók többféle segítő szervezettel állnak kapcsolatban. E szervezetek között vannak olyanok, amelyekkel szükségszerűen kell kapcsolatot kialakítani (pl. tanács, munkaközvetítő), vannak viszont olyanok is, amelyekkel a kapcsolatfelvétel a pártfogó nyitottságát, problémaérzékenységét jelzi. Az említések számszerűségét tekintve első helyen a tanács áll, ami nem véletlen, ha tudjuk, hogy a pártfogónak elenyésző összeg áll rendelkezésére a pártfogolt anyagi támogatására (kb. 500,— Ft/pártfogolt/

év). Ezért az anyagi segítség elsőrendű forrása a tanácsi segélykeret, itt azonban nemcsak az összeggel, hanem a segélyezési gyakorlattal is problémák vannak. Szolnok megyében pl. az az elítélt, aki 1000,— Ft-nál nagyobb rabkeresménnyel szabadul, már nem remélhet tanácsi segélyt. A hivatásos pártfogók szoros kapcsolatot alakítottak ki a családsegítő központokkal, meglepően alacsony számban tartanak viszont kapcsolatot a munkaközvetítő irodákkal. E szervezetektől a naprakész adatok szolgáltatását igényelnék a pártfogók, illetve az alkalmi munkák közvetítésének felvállalását. Elenyésző számuk áll kapcsolatban az alkoholelvonóval, a drogambulanciával illetve valamelyik alkoholelles klubbal, annak ellenére, hogy a pártfogoltak több mint 130%-a alkoholproblémával küzd. A pártfogók a szenvedélybeteg pártfogoltak esetében kényszerítő eszközökhöz folyamodnak, azaz kötelező alkoholelvonást kezdeményeznek, a rendőrség segítségét veszik igénybe, vagy a magatartási szabályok megszegése miatt újabb eljárást kezdeményeznek, egy részük azonban beismeri, hogy e problémával szemben tehetetlen.

A hivatásos pártfogók és az egyéb segítő szervezetek együttműködése az esetek túlnyomó többségében nem az intézmények együttműködését jelenti, hanem az intézmények egy-egy munkatársának informális kapcsolatra épített kölcsönös segítségnyújtását. Emiatt a pártfogoltakat segítő tevékenység sokkal inkább múlik a pártfogó személyes kapcsolatteremtő- és kapcsolattartó képességén, mintsem a pártfogói munka presztízsén. A pártfogók sincsenek kedvezőbb helyzetben, mint a szociális munka egyéb területein dolgozó kollégáik, nap mint nap szembe kell nézniük segítségnyújtásuk korlátaival mind a szociális, mind a mentális szférában.

A pártfogó felügyelet lehetséges helye és szerepe az igazságszolgáltatás rendszerében

Remélem sikerült legalább érzékeltetnem néhány olyan hiányt, amely a pártfogói munkát ellehetetlenítette.

E szervezettől hatékony működés csak akkor várható,

— ha a jogalkotó a pártfogó tevékenységét a büntető eljárásba építi be;

— ha a bíróság a büntetés kiszabásához szükséges valós információkkal rendelkezik;

— ha a gondozó-segítő tevékenység megfelelő infrastruktúrája kiépül; és végül

— ha a társadalmi—gazdasági körülmények megteremtik az állampolgári tolerancia kialakulásának feltételeit, ha a civil társadalomnak szerepe és lehetősége lesz a bűnözés megelőzésében.

Ehhez mindenképpen az szükséges, hogy a pártfogónak nagyobb szerepe — felnőttkorúaknál egyáltalán szerepe — legyen a büntető eljárásban. E fokozottabb szerepvállalás két, viszonylag jól elkülöníthető kérdéskört jelent. Az egyik a hivatásos pártfogó ismereteinek felhasználása a már elrendelt pártfogó felügyelet időtartama alatt újabb bűncselekmény elkövetése, magatartási szabályok megszegése, szabálysértés elkövetése miatt induló újabb eljárásokban. A pártfogó ezekbe az eljárásokba történő kötelező bevonásának feltételei jogszabálmódosi-

tással (107/1979/IK. 8./IM. sz. ut., 108/1979/IK. 8./IM. sz. ut., Gyer., Gyűsz., Be. egyes rendelkezései stb.) megteremthetők.

A másik kérdéskör a pártfogó szerepe és jogállása azokban a büntető felelősségrevonási eljárásokban, ahol a szabadságelvonással nem járó szankció mellett a pártfogó felügyelet alkalmazása felmerülhet. Ezek az eljárások az elkövetett bűncselekmény jellege vagy tárgyi súlya alapján, illetve az elkövető személyi jellemzői alapján meghatározhatók, de lehetőséget kellene teremteni arra, hogy e körön kívül is, mindazokban az ügyekben lehetőség legyen a pártfogó bevonására, ahol ezt a bíróság szükségesnek látja. A pártfogó eljárásjogi helyzetének szabályozásánál célszerűnek látnám, ha a pártfogó a bíróság segítőjeként, speciális szakmai tudását nyújtva működne közre a büntető eljárásban. S ez az a pont, ahol a szociális munka a büntetőjogilag értékelhető magatartások állami kontrolljában szerephez juthat. A szociális szakember ugyanis szakmai tudását kínálhatja fel, szakmai felelősséget vállalva a következményekért, szakmai felkészültsége birtokában „oszthatja meg” a bírósággal a szankció megválasztásának felelősségét. Mintegy „szociális védőként” belépve a bírósági eljárásba, széles körű információszerzési lehetőséget biztosíthatna az elkövető életkörülményeiről, munkavégzési lehetőségeiről, egészségi állapotáról, helyi kapcsolatairól és más személyi körülményeiről. E segítségnek az igazságszolgáltatás és a szociális ügyek közötti intézményes együttműködés megteremtését kell szolgálnia, tehát mind a gyakorlat, mind a döntéshozatal igényeihez igazodnia kell, s ebbe beletartozik annak tudomásul vétele is, hogy a szociális szakember elsősorban az elkövetőre koncentrálna, míg a bíró az ügy egészére. Azaz a bíróság megismerési tevékenységéhez nyújthat segítséget azzal, hogy a rendelkezésre bocsátott vagy kiderített tényanyaghoz jogilag jelentős tények vonatkozásában következtetéseket fűz. Mindez természetesen a bíróságnak a bizonyítékok szabad mérlegelésére vonatkozó jogát nem korlátozhatja. A pártfogó által adott vélemény a vádlotról szóló összes személyi és környezeti információt tartalmazza, továbbá a rehabilitáció eszközeit, illetve a pártfogó javaslatát a speciális prevenció megvalósítási formáira. E pártfogói vélemény kialakítását megelőzi a környezettanulmány készítése, a terhelttel történő kapcsolatfelvétel, és olyan információk felkutatása, amelyek az eldöntendő kérdések szempontjából relevánsak. Alapvetően elhibázott megoldásnak tartom a pártfogó felügyelet jelenlegi szabályozásában, hogy elrendeléséhez nem szükséges a pártfogolt beleegyezése, ugyanis a pártfogó és a terhelt között kialakuló kapcsolat nagymértékben befolyásolja a pártfogó felügyelet végrehajtásának sikerességét. A pártfogónak, mint szociális szakembernek, latba kell vetnie tudását annak érdekében, hogy a terhelt, büntetőjogi felelősségét átérezvén, legyen kész a következmények vállalására, továbbá arra, hogy reális lehetőségként vegye figyelembe a pártfogó által felajánlott segítséget. Elképzelhetőnek tartanám, hogy a pártfogó felügyelet elrendelése esetén az eljárásban már részt vett pártfogó folytatná a megkezdett tevékenységet. Ez tulajdonképpen nem novum a rendszerben, a fiataloknál a 6/1980. (VI. 24.) OM. sz. rend. 16. §-a biztosítja e lehetőséget.

Az új szemléletű pártfogói tevékenység kialakításához elengedhetetlenül szükséges a pártfogók szakmai felkészültségének erősítése. E szakmai tudás integráns részét képezik a jogi ismeretek, ugyanis a

pártfogók egy már elkövetett bűncselekmény kapcsán kerülnek kapcsolatba az elkövetővel. A bíróság által alkalmazott szankció elsősorban a bűncselekmény súlyához igazodik, így a pártfogónak ismernie kell a büntető jogszabályokat és a büntetés-kiszabási gyakorlatot, hogy a bíróság által is akceptálható megoldást tudjon felajánlani a speciális prevencióra.

A szabadságelvonással nem járó szankciók csak akkor válhatnak a szabadságvesztés valódi alternatívájává, ha a pártfogó felügyelet végrehajtásának személyi, anyagi, intézményes feltételei biztosítottak.

A jelenlegi megoldás szerint a jogalkotó úgy építette be a szabadságelvonással nem járó szankciókat a büntetési rendszerbe, és úgy presszionálta egyre szélesebb körű alkalmazásukat, hogy mindeközben elfelejtette a működés gazdasági, infrastrukturális hátterét megteremteni. Következésképp a pártfogókra hárította át a reintegráció feltételeinek megkeresését, megteremtését, mely feladatnak ilyen körülmények között — természetesen — nem tudnak megfelelni. S ha e területen nem történik változás, akkor továbbra is csak a hivatásos pártfogók önfeláldozó munkájára, a pártfogók személyes „ügyességére” számíthatunk, erre azonban egy szervezet tevékenységét hosszú távon felépíteni nem lehet.

Jegyzetek

1. Punishment, Custody and the Community, Home Office, London. 1988. 1. p.
2. Bűnügyi Statisztikai Adattár. A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása, Tájékoztató bulletin, 13. sz. Budapest, 1988. 11. és 20. o.
3. Tájékoztató bulletin. 15. o.
4. Tájékoztató bulletin. 38–39. o.
5. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának az 1982. évi 22. sz. törvényerejű rendelettel módosított 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelete a büntetések és intézkedések végrehajtásáról. In: Büntetés-végrehajtási jogszabályok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1984. 56. o.
6. Hasonló szabályozásra példa a 7/1979. (VI. 29.) IM. sz. rend. 3. §. (1) bek.-e.
7. Lásd az 1979. évi 11. sz. tvr. 94. §. (2) bek. és a 7/1979. (VI. 29.) IM. sz. rend. 4. §. (1) bek. a) pontja.
8. 101/1981. (IK. 2.) IM. sz. ut. mellékletének 36. §. (3) bek. a) pontja.
9. 7/1979. (VI. 29.) IM. sz. rend. 8. §. (2) bek.
10. 7/1979. (VI. 29.) IM. sz. rend. 5. §. (4) bek.
11. 17/1979. (XII. 1.) MÜM. sz. rend. 11. §. b) pontja.